
Charlotte Mathiassen

Cand. Psych., Ph.d-studerende, Institut for Psykologi, Københavns Universitet

Psykologer som retsvidenskabens fanger?

Indledning

I sin targetartikel opstiller Bertelsen bl.a. krav om, at psykologien som videnskab skal kunne give intentionalistiske forklaringer og argumenterer for at retsvidenskab og psykologi kan indgå i et ægte tværvideenskabeligt forhold. Det er kompliceret og udfordrende tankegods. Men jeg tager med tak mod opfordringen til at kommentere indenfor de givne rammer. Bertelsens arbejde med inspiration fra bl.a. virksomhedsteori, eksistensfilosofi og fænomenologi har præget tilrettelæggelsen af mit igangværende forskningsprojekt (Mathiassen, 2001)¹. Netop Bertelsens teori kalder for mig at se på en eksplorativ undersøgelse af – in casu – fangers førstepersonperspektiv – altså en konkret fænomenologisk inspireret og subjektorienteret tilgang. I targetartiklen bliver vi på det abstrakte plan. Der viser sig tydeligere udfordringer, når konsekvenserne for praksis og fangernes tilværelse tænkes igennem. Mindst ét principielt spørgsmål rejser sig i konfrontationen med praksis og i mødet med fangerne: Skal psykologer være *psykologer for retten, for fangen eller begge dele?*

Perspektiver

Kommentaren koncentrerer sig om de involveredes perspektiv. Den tager udgangspunkt i 1) min tidligere praksis som psykolog i det danske fængsel *Anstalten ved Herstedvester* (herefter AH) og 2) i nogle af de beretninger jeg har fra de langtidsfanger jeg taler med som led i mit Ph.D. projekt.

Både via arbejdet i fængslet og interviews med fanger såvel under som efter afsoning er jeg kommet tæt på de langtidsdømtes førstepersonperspektiv. Det gælder selve *handlingen* de er dømt for (in casu drab, voldtægt og vold med døden til følge), men også mentalundersøgelsen, dagliglivet i fængslet, oplevelsen af at blive ”behandlet”, oplevelsen af skyld – og oplevelsen af regimets indflydelse på tilværelsesprojekter og selvforståelse. En diskussion af temaet om det tværvideenskabelige forhold med henholdsvis retsvidenskab og psykologien må forankres i konkrete sammenhænge, hvor de konkrete fanger lever og hvor de kriminelle handlinger, der antages, er begået og i forhold til

---

¹Mit Ph.D projekt følger langtidsfanger under og efter afsoning og fokuserer bl.a. på deres selvoplevelse og oplevelse af forehavender i tilværelsen under afsoning, i overgangen til et liv mere uafhængigt af kriminalforsorgen, og efter (prøve)løsladelse.

den efterfølgende behandling efter gældende retspraksis. I denne kommentar indføres derfor det introducerede fangeperspektiv. Derudover er det relevant at se på fangernes tilværelse efter en mentalundersøgelse og en dom. Dermed kommer endnu et perspektiv ind: Krydsfeltet mellem behandling og straf og min erfaring som forhenværende praktiker.

Dilemmaer

Kommentaren henleder opmærksomheden på dilemmaer og udfordringer i en praksis, som baserer sig på en sammenblanding af retsvidenskab og psykologi/lægevidenskab. Aubert (1958; her ref. i Høigård, 1993) pointerede at jura og psykiatri har helt forskellige opgaver. Ud fra egen erfaring og samtaler med såvel fanger som ansatte i fængslet er det retsvidenskaben, som har definitionsmagten. Knoff (1984) bekræfter ud fra sin praksis som fængselspsykolog, at det er ”bevoktningen” som vinder over ”behandlingen” i arbejdet med fangerne. Er det hensigtsmæssigt? (Jf. DRS, november, 2002). Jeg kan ikke gennemskue, hvordan ambitionen om at de to videnskaber skal have samme status ville udmøntes i praksis, men jeg tvivler på, at en abstrakt fastsættelse af en fælles antropologisk grundmodel for psykologien og retsvidenskaben kan løse dilemmaet i at være *psykolog for retten*. Et dilemma for den praktiserende psykolog, der hænger sammen med at psykologen her, som i så mange andre psykologpraksisser, netop er hjælper eller assistent for et andet system, som sætter dagsordenen. Foucault (1994) har en pointe, når han inkluderer vores faggruppe i det moderne præsteskab. Jeg finder det vigtigt fortsat at overveje konsekvenserne af, at vi blander os med vores ekspertise i forhold til mennesker som skal idømmes en fængselsstraf eller dømmes til behandling. Det er problematisk *både* at deltage i en samfundsbeskyttende praksis når det gælder at forhindre fornyet kriminalitet og cementere en selvforståelse hos fangen som afviger og forstyrret (jf. Høigård, 1983). Vi risikerer at gå stik mod den vigtige opgave at yde omsorg og støtte til forøget velfærd og trivsel. Konsekvensen heraf kan være, at vi ikke i tilstrækkelig grad medvirker til udvikling af håb og fremtids vision hos den enkelte fange; at vi ikke bidrager til udvikling af hans eller hendes realistiske tilværelsesprojekt, men at der lægges for megen vægt på at ændre og tilpasse den pågældende i en præventiv interesse. Det spørgsmål jeg rejser her handler om, hvor langt vi som behandlingseksperter indenfor dette felt kan

---

”krænke det ukrænkelige” i vores kriminalpræventive interesse? (se også Schaanning, 2002).

Krydsfelt mellem behandling og straf

Både som praktiserende psykolog i fængslet og som forsker har jeg talt med fanger som var mental undersøgt og fundet straffeegnede. Endvidere har jeg mødt en enkelt som på nogle tidspunkter under afsoning blev vurderet straffeegnet og på andre tider vurderet behandlingskrævende. Det vil sige, at mentalundersøgelser på forskellige tidspunkter konkluderede forskelligt om den samme mand. Endvidere at den pågældende under varetægtsfængsling blev anbefalet til behandling, men hvor vedkommende efter ophold på et retspsykiatrisk afsnit (psykiatri) blev vurderet til at befinde sig udenfor ”behandlingsmæssig rækkevidde” og derfor sendt tilbage til fængselsvæsnet².

I AH praktiseres ideelt set følgende model: Her afsønes de fanger, som på den ene side af de retspsykiatriske og retspsykologiske eksperter og af retten bliver vurderet som værende straffeegnede, men på den anden side menes at besidde ”en sådan psykologisk egenart” at de bør afsone et sted, hvor der er mulighed for psykologisk og/eller psykiatrisk behandling. Konsekvensen heraf er, at *fangerne* skal afsone et sted hvor de principielt, udover fængselspersonalet, har mulighed for kontinuerlig kontakt med både socialrådgiver, psykolog, psykiater, sygeplejerske og læge. Det inviterer dermed til en anden form for afsoning end i andre lukkede statsfængsler³. Fangerne må have en forventning om, at de skal indgå i en form for behandlingsforløb under afsoning. Dette er *ikke* formelt set en behandlingsdom, men en fængselsdom. I realiteten er der tale om en form for behandling – altså en *hybrid*. Det kræves, at fangen vil indgå i en tættere kontakt med personalet og behandlerne end vanligt. Både fanger, fængselspersonale og civilt behandlingspersonale bevæger sig i krydsfeltet mellem behandling og straf. Det fordrer en reflekteret etisk forholdemåde af de professionelle⁴ og for fangerne er det en hæmsko at være i straffesystemet, når de skal vise tillid og indgå i en behandlingsalliance (jf. indledningen).

Mentalundersøgt og tilregnelig

Hovedparten af de fanger jeg har talt med og som har begået enten drab eller voldtægt erklærer sig enig i, at deres

handlinger er både moralsk og retsligt uacceptable. Nogle oplever at være udenfor i eksistentiel forstand. En mand beskriver sin tvivl om, hvorvidt han har rettigheder som andre mennesker:

... jaaaa ... (tænker) jeg føler en gang imellem, at ... (tænker) altså man er jo et dårligt menneske, når jeg har lavet det, jeg har gjort, jo, ikk' også? ... Giver det mig i det hele taget ret til ... at have de rettigheder ... som andre mennesker har ... (tænker) (Mathiassen, 2001, p. 739)⁵.

En anden beskriver sig selv som en person, der ikke har ret til at have en holdning til andres ugerninger ”med den historie jeg har”. I skildringer fra dagliglivet hører jeg om tanker der kører i ring, et misbrug for at dulme og at han isolerer sig. Dette kondenseres i sætningen: ”*Det er som om jeg har et stempel i panden*”.

Førstnævnte fange fremstiller sig selv i tid: *før og efter*.

Når han tænker på sig selv før dommen, giver han udtryk for en selvforståelse om at være det som det de retspsykiatriske og retspsykologiske eksperter vil kalde ”dyssocial” i en eller anden grad (jf. ICD-10, p. 138). Han fremhæver pointerne omkring manglende empati. Når han beskriver sig selv efter dommen, afsoning og samtaleforløb hos psykolog, er det anderledes. Nu mener han at være mere indfølelse og pointerer, at han har fået andre værdier. I samtale om mentalundersøgelsen ændrer stemningen i interviewet sig. Han oplever det krænkende, at retspsykiateren har kunnet diagnosticere ham ud fra ganske få timers samvær. Som jeg forstår ham annullerer han ikke indholdet af psykiaterens dom fuldstændig, men han anklager metoden, stigmatiseringen og føler sig urimeligt behandlet.

Bertelsen påpeger, at det af flere grunde kan være problematisk at inddrage psykologiske og psykiatriske ekspertvidner i de nævnte mentalundersøgelser, der menes at vurdere et menneskes mentale kapacitet. De fanger jeg har talt med deler synspunkterne, hvis jeg skaber plads til en drøftelse heraf. Efter mit skøn kan der på samme tid være en genuin og valid oplevelse af at være blevet vurderet på en alt for reduktionistisk måde (metodeproblemer og etiske problemer) og en appel, uden at det reducerer gyldigheden af førstnævnte oplevelse. Disse menneskers mulighed for at opleve sig som aktører med handlemuligheder ift. deres fremtidige skæbne er indlysende nok stærkt reduceret. Hvis man skifter til et 3. personerspektiv (Dreier, 1993) kan følgende indvendinger komme: Kan man stole på deres oplevelser eller siger de det blot for at manipulere med mig? Eller fordi de oplever sig stemplede og vil have genoprejsning?

Ansvar uden forsæt

---

² Mundtlig meddelelse fra personale med kontakt til den pågældende.

³ Se fx Lauesen, 1998 for en analyse af fangeperspektiv i et almindeligt statsfængsel.

⁴ Dette aspekt har jeg kontinuerligt forsøgt at holde forrest i min kontakt med fanger og personale. Endvidere har jeg drøftet det gentagende gange med tidl. adm. overlæge på stedet, Heidi Hansen.

⁵ Leer-Salvesen (1999) beskriver udførligt drabsdømtes oplevelse af skyld og afsoning.

Ovennævnte fange fastholder egen ansvarlighed og finder det helt udelukket at skulle dømmes til behandling i stedet for straf, ligesom de dømte i norske undersøgelser gjorde (Kongshavn, 1987; Leer – Salvesen, 1999). Denne fanges beskrivelser af dagliglivet og sin psykologiske tilstand i perioden op til og under det drab, han har begået, viser, at hans handling med Bertelsens ord *ikke* var en

”Horisontalt rettet aktivitet der vertikalt set er frit villende organiseret i og med en rettedhed mod/af rettedheden” – og heller ikke ”en aktivitet med en rettedhed mod/af et gerningsindhold” (p. 37).

Det tætteste den begåede handling kommer nogle af Bertelsens antropologisk psykologiske oversættelser af retsvidenskabens begreber er: *”Konsekvensen (G) er ikke egentlig intentum – ikke organiseret viljesmæssigt og dermed ikke en egentlig rettedhed”* (ibid. p. 38). Jeg har af gode grunde ikke kunnet tjekke dette med fangen, hvis handlinger her er objekt for analyse, men mit perspektiv forlænger hans og vurderer således. Ud fra de andre udsagn jeg har fra ham ville følgende replik ikke være utænkkelig: *”Nej Charlotte, jeg gjorde det ikke med overlæg, men det var mig der gjorde det og jeg skal have min straf”*. Pointen ville her være at han udfra et moralsk og etisk regnskab fandt straffen helt berettiget. Handlingen var *hans ansvar* men han beskrev den hverken frit villet, ønsket eller selv organiserende rettet. En psykologisk forståelse af *handlingen* kræver medtænkning af hans kæntrede tilværelsesprojekt (stress, skilsmisse, truet på livet, økonomiske problemer). Fangen har rettet sig på en særlig intentionel måde mod mig i sin skildring af omstændighederne omkring volden. Han vil, tænker jeg, på den ene side gerne påtage sig ansvaret for det begåede, men på den anden side vil han også vise mig, at han ikke er ondskaben selv, idet der var nogle specifikke omstændigheder, som gjorde livet svært for ham. Han vil ikke frakendes sin sunde fornuft og han vil gerne opfattes som et menneske.

Stigmatisering og tidsubestemthed

Kongshavn (1987) har undersøgt norske fangers oplevelse af at blive dømt til sikring, pga. af diagnosen ”mangelfullt udviklete og/eller varigt svækkede sjelsevner”. Det betyder, at de dømte udover den almindelige fængselsstraf skulle have x-antal år i tillæg, fordi det blev antaget at de *kunne* begå nye strafbare handlinger. Denne praksis er ophørt pr. januar 2002, hvorefter man kan idømmes ”forvaring” eller ”tvungent psykisk helsevern”. Ligesom sikringsstraffen var tidsubestemt, bygger den nye forvaringsordning faktisk også på en risikovurdering (fare for recidiv). Derfor overskrides også her forholdsmæssighedsprincippet og derfor er den tid fangen skal være indespærret fortsat usikker og afhængig af vurdering

undervejs (jf. i DK)⁶. Kongshavn formidler, hvordan fangerne oplever denne sikring krænkende og hård. Udover tidsubestemthedens konsekvenser for fangerens tilstand oplever de sikrede sig generelt stærkt stigmatiserede.

Fangerne oplever, at det er lægerne som dømmer dem. De ved, at lægens udsagn kan få indflydelse på straffeudmålingen. Den sammenblanding af lægevidenskab og retsvidenskab opleves meget uheldigt og negativt. Hvis en fange bliver set af en retspsykiater eller retspsykolog i varetægtstiden er det på et tidspunkt hvor samtalebehovet er udtalt. Endvidere er der stort behov for sagkyndig hjælp og lindring (jf. forøget selvmordsrisiko under varetægtstiden). Det kan retspsykiateren eller retspsykologen ikke honorere. De er *eksperter for retten* og ikke for varetægtsfangerne. Der er principielle problemer i denne praksis. Hjælpebehovet kan forføre fangen til at åbne sig på måder, som denne måske ikke ønsker. Fangerne oplever sig ikke mødt som handlende og virksomme ansvarlige subjekter, der er andet og mere end forbrøddelsen og diagnosen. En mand (ibid., p. 256) siger:

” ... det at de har stempla meg med varig svekket sjelsevner, det ser jeg på som spotte, som en stor æreskrenkelse .... Jeg har alltid tatt dommen, uten klaging. Men sikring! Ute kan jeg ikke si at jeg har sikring ....”

Pointen går igen: Straffen er retfærdig men at blive vurderet på sin sjæl eller psyke? Nej!

Retspsykologer og retspsykiatere er med til at sætte præmisserne for dommen. Således må det også forstås, når vi i Danmark har lægelig og psykolog faglig ekspertise til at hjælpe retsvidenskab med risikovurderinger. Denne sammenblanding fortsætter, når psykologen behandler i et fængsel som skildret ovenfor, hvilket fangerne på samme tid kan have problemer med og gavn af. Det er relevant at have psykologer i vores fængsler. Vores faggruppe kan medvirke til at sørge for, at afsoningen bliver fornuftig, human og indholdsrig (jf. Esdorf, 2002). Straffen skal idømmes på baggrund af den *handling*, som personen findes skyldig i. Når afsoningen begynder, må formålet være at undgå at straffens pinefulde moment ikke bliver for nedbrydende. Dermed muliggøres en støtte af fangens forehavender i samfundsmæssig, moralsk og etisk forsvarlig retning. Under anerkendelse af, at også langtidsfanger er intentionelle og rettede mennesker, som har noget for med sig selv, andre og tilværelsen⁷.

---

⁶ Sikringsordningen har været udsat for massiv kritik gennem årene – også fra psykiatrisk og psykologisk hold (jf. Schaanning, 2002), både pga. den principielt umulige sammenblanding af de to forskellige fagdiscipliner (retsvidenskab og sundhedsvidenskab) samt det principielt kritisable forhold med tidsubestemte straffe. Diskussionen om mulighed for at forudsige farlighed på individniveau (jf. PCL-R) skal ikke berøres yderligere her.

⁷ Kriminolog Hedda Giertsen, institut for kriminologi i Oslo; kriminolog Liv Os Stølan, institut for psykologi i København; sociolog Yngve Hammerlin, forsker v. KRUS i Oslo; Klinisk psykolog og specialist, Steen Møllerup, AH, har bidraget med inspirerende synspunkter ift. mit arbejde generelt og ift. denne kommentar.

Afslutning

Bertelsens sociale udgangspunkt

"Vi kan ikke i isolation eksistere på den særligt menneskelige måde der er givet ved den gensidige rettedhed mod/af rettedheden ... (og videre) ... virksomheden er praktisk fornuftig når den som tilværelsesprojekt er rettet mod/af menneskelig sameksistens" (p. 40)

er klart. Det kan endvidere være pokkers praktisk at have nogle love som regulerer vores adfærd. Men, for de fanger, som har oprådt i denne kommentar, har reglerne ikke altid givet mening. Legaliseres dermed handlingen at slå ihjel hvis man har levet et kummerligt liv? Nej, selvfølgelig ikke. Men det må fastholdes, at såfremt den livsførelse, som love kræver, ikke kan give mening i et overordnet tilværelsesprojekt for fangen, ja så ser det ud til at være nyttesløst at forsøge at adfærdregulere ham/hende. Et tilbud om behandling, hvad enten det er af psykoterapeutisk art eller har karakter af kognitivt træningsprogram må være en del af fangens tilværelsesprojekt. Hvis motivet for deltagelse f.eks. blot er løsladelse før tid eller ren tilpasning til fængselsregimet gør det nok minimal forskel. Jeg har erfaret, at det handler om andet og mere end "de menneskelige aktørers skrøbelighed" (p. 41), når der finder lovbrud sted (jf. Giertsen, 2000; Mathiassen, 2001). Det giver fin mening fra et samfundsmæssigt og retsligt perspektiv når Bertelsen skriver:

"... at sameksistensproblemer også opstår fordi mennesker kan have praktiske ufornuftige og situative projekter og hele tilværelsesprojekter for, som ikke altid og ikke udelukkende er rettet på en praktisk fornuftig måde mod/af sameksistent tilværelse i almindelighed og den lovbestemte sociale orden i særdeleshed" (p. 42).

Jeg vil imidlertid opholde mig lidt ved de grunde den enkelte kan have hertil, for de specificerer for mig at se den menneskelige intentionelitet. Bertelsen skriver (p 45), at "lovens retfærdighed er baseret på at der rent faktisk er en nogen som er i stand til på autentisk vis at have den som en del af sit tilværelsesprojekt". Det er centralt for argumentet. På et abstrakt plan erkender den fange, som har slået sin krænker ihjel, at det er forkert. I hans konkrete tilværelse var drabet livsmuligheden for ham. Krænkeren er død og den nu forhenværende fange er i gang med at realisere sit tilværelsesprojekt, der i al sin enkelhed går ud på at leve en tilværelse med job, kæreste og børn. Han har ikke de samme skyldfølelser som den mand der slog sin kæreste ihjel, men han mener principielt det er forkert at slå ihjel. Drabet giver altså fortsat mening for ham om end retsligt ulovligt. I

samtaler med den junkie som er blevet mishandlet hele sit liv og derfor gradvist er blevet mere og mere afhængig af sin tilværelse i rendestenen, udtrykker han at det er moralsk forkert at begå de indbrud han har begået. Men da han ikke ser andre muligheder for at kunne finansiere sit misbrug, som er hans dominerende virksomhed, så giver det ikke mening for ham at adlyde loven. Pointen er, at disse mennesker af forskellige grunde primært har oplevet (oplever) sig sat udenfor det samfund, som definerer lovene. De er ikke en accepteret del af det selskab som definerer "den sameksistente tilværelse" og de oplever sig ikke som subjekter i "den sameksistente tilværelse". Denne oplevelse intensiveres ofte ved løsladelse (jf. Kolind, 1999), hvor fangerne ikke altid kommer på "toget i fart", som en af de forhenværende fængselsfanger jeg har talt med beskriver samfundet udenfor murene.

Jeg har i min kommentar nok snittet periferien af Bertelsens tværvideenskabelige bestræbelse og endda kommenteret "skævt". Bertelsen skal ikke løse de etiske, moralske, metodiske og praktiske problemer jeg fremhæver i et hug. Men artiklen gav (og giver) belejlig anledning til også at reflektere over fangeperspektivet og de indbyggede dilemmaer a) for eksperter i psykologi for varetægtsfangeren og senere den dømte, og b) for eksperter i psykologi for retten. Såvel den psykolog som er medvirkende til mentalundersøgelsen, som den psykolog der arbejder med fangerne efter domsafsigelse må gøre sig klart, hvilket rationale der skal styre – ligesom den videnskabeligt arbejdende psykolog må. Ambitionen om at overskride de funktionalistiske og kausalistiske forklaringsmåder og fokusere på *den menneskelige handling* er prisværdig og ønskelig. Imidlertid er jeg ikke sikker på, at denne overskridelse og udviklingen af en fælles antropologisk grundmodel løser de skildrede dilemmaer, der er givet i praksis og i fangernes livsverden og dagligliv, hvor man sammenblander så forskellige rationaler som jura og psykologi – som ret og sundhed.

Referencer

- Dreier, O. (1993): *Psykosocial behandling – en teori om et praksisområde*. København: Dansk Psykologisk Forlag.
- Dansk Retspsykologisk Selskabs årsmøde, november, 2002.
- Esdorf, A. – Oplæg om Ny betænkning vedrørende beskæftigelse og behandling af indsatte i Kriminalforsorgen. Oktober, 2002, i Dansk Kriminalistforening.
- Foucault, M. (1994): *Overvågning og straf*. København: Det lille Forlag.
- Giertsen, H. (2000): *K og måter at forstå drap på*. Oslo: Universitetsforlaget, A/S.
- Høigård, C. (1993): Ditt eget beste – psykiatriens systemfeil. I: *Materialisten tidsskrift for forskning, fagkritik og teoretisk debatt, 4*, Oslo.
- Knoff, R.H. (1984): Fængslet som ramme for psykologarbeid – muligheter, begrensninger, dilemmaer, paradokser. I: *Nordisk Psykologi*, København: Hans Reitzels Forlag.
- Kolind, T. (1999): Den betingede accept. *Nordisk tidsskrift for kriminalvidenskab, nr. 1*.

-
- Kongshavn, H. (1987): *Rettspsykiatrien – slik fanger ser den. Kritisk søgelys på rettspsykiatrien*. Oslo: Universitetsforlaget, A/S, Institutt for kriminologi og strafferetts skriftserie, nr. 2.
- Lauesen, T. (1998): *Fra forbedringshus til parkeringshus – magt og modmagt i vridsløselille statsfængsel*. København: Vidvinkel – Hans Reitzels Forlag.
- Leer-Salvesen, P. (1999) *Menneske og straf*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Mathiassen, C. (2001). *Skæbnefortællinger og Økologi. I: Psyke & Logos, 2*. København: Dansk Psykologisk Forlag.
- Schaanning, E. (2002): *Kampen om den forbryterske sjel kriminal-filosofiske vitenstrekk*. Oslo: unipubforlag.
- WHO-ICD-10 (1996): *Psykiske lidelser og adfærdsmæssige forstyrrelser. Klassifikation og diagnostiske kriterier*. København: Munksgaard.